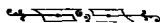

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐ

ՀԱՅ ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏԻ ՄԸ

ՅՈՐԵԼԵԱՆԸ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՐԵԼԵԱՆ

Դերասանական փառքի առաջնութիւնը ներկայապէս՝ անվիճելիօրէն՝ կը պատկանի Յովհաննէս Արեւիկանի : Ազամեանի ու Պետրոսեանի մահուանէն յետոյ՝ Հայ ազգը իր մէջ կը տեսնէ իր թատերական ոյժի մեծագոյն ներկայացուցիչը : Բայց մինչդեռ ամէն անձնաւորութիւն իրրեւ միակ անհատ մը կը պատկերուի Հայ

սարակութեան մտքին մէջ՝ միակ անձ մը կայ — զերասանը — որ յոգնակի է, խումբ մը, բազմութիւն մը՝ նոյն իսկ իր միայնութեան մէջ, ժողովուրդը Յովհաննէս Արեւելեանը տեսած է մերթ իրբեւ Շտոկոլման, մերթ իրբեւ Ֆիերտինանտ, ()Թէլսո, Վասակ, իր երեւակայութիւնը աճող բուռն կերպով տողորուած է այս ամենուն յատկանշելով՝ պիտի դժուարի այդ բազմութեան մէջ գտնել իրական մարդը, իրական Արեւելեանը, որ հակառակ թատրոնին վրայ ոճիրներ գործելուն և մեռած ըլլալուն, անձնուէր զոհողութեան տիպար մ'է, իր բոլոր առուգութեան և ոյժին մէջ՝ այն պահուն, ուր արդէն իր քսանեւհինգամայ գործունէութեան յոբելեանը կը տօնուի:

Շատեր թերեւ զարմանալի գտած են զինքը թատերարմին վրայ, բայց քիչեր թերեւ իրական թատրոնին մէջ, — աշխարհի, կեանքի:

Ինձած է Շամախի մէջ (1865ի հոկտեմբեր 23ին). իր հայրը կը կոչուէր Յարութիւն, տորոնի վաճառական, մայրը Մարիամ. Յովհաննէս Արեւելեան, որ թատերգութիւններ պիտի ձևացնէր և Ալեքսանդր Արեւելեան՝ որ անոնց հեղինակ պիտի ըլլար, արևունով և ժառանգութեամբ արուեստագէտներ էին. իրենց պապը նշանաւոր աշուղ մ'էր Շամախու Մուսթաֆա խանի պալատին մէջ և կը կոչուէր Էրկան — Բալի. իսկ մօր կողմանէ ազգական են Լէօյի և Շիրվանզատէի: Յովհաննէս և Ալեքսանդր, գեղարուեստի մէջ ալ եղբայր, յարութիւն պիտի տային մեռեալներու, մին իր անձին մէջ՝ միւսն իր զրութեանց:

Յովհաննէս իր նախնական դաստիարակութիւնն ստացաւ իր ծննդավայրին մէջ Հաքեալ վարժապետէն, ուսուցիչներու ամենէն նախապետականը, որ սովորութիւն ունէր, ինչպէս իր զարու բոլոր արուեստակիցները, մեքենական միջոցներով, ծեծի գործիքներով — առաքելի ընել աշակերտները. 1872ի երկրաշարժը բարերար մ'եղաւ Արեւելեանի. իր ընտանիքը փոխադրուեցաւ Բագու ուր նա յա-

ճախեց նախ ծխական, յետոյ՝ 1876 ին՝ արքունի վարժարանը:

Այս տեղ արդէն՝ զարոցական ներկայացումներու մէջ Յ. Արեւելեան ցոյց կուտայ արտասովոր սէր դէպ ի զերասանութիւն. բայց իր այս կոչումը ամենէն աւելի տիրական կը դառնայ իր հոգւոյն մէջ՝ երբ Սաֆրագեանի խումբը Բագու կու գայ. մի քանի ներկայացումներէ յետոյ կը մեկնի այնպիսի լաւ տպաւորութեան մէջ թողլով հասարակութիւնը՝ որ թատրոնը այլեւս անհրաժեշտ կարիք մ'էր իրեն համար: Յ. Արեւելեան՝ դեռ Գ. դասարանի աշակերտ՝ իսկոյն իր դասընկերներէն խումբ մը կը կազմէ և Մարդասիրական ընկերութեան գահլճին մէջ կը ներկայացնէ Ժառ, Փոյսոյէ քոյր, Երեք քաջեր, և իր եղբոր շարադրածներէն՝ Կանցիտարի դաս, Հարստիք, Պանդուկտիս:

Ա. Քալանթարի «Մասեաց ոգին» ներկայացուցած պահուն, Արեւելեան հիացմունքի բառեր կը լսէ՝ ի միջի այլ բարձրաստիճան անձերու՝ Մամբրէ վարդապետէն, որ կը խրախուսէր զինք «Սանդուխտ կոյս» ողբերգութիւնն ընծայելով, ու միանգամայն զինքը կը վհատեցնէր — ինչպէս կը պատմէ ինքնին Պ. Արեւելեան — ոտանաւորներ արտասանելով, աճող անմահ և անմրցելի էր վերոյիշեալ վարդապետի առաջնութիւնը:

Յովհաննէս Արեւելեան՝ գտնուելով Շմիտի հետ — գերմաներէնի վարժապետ — և զոհ երթալով վերջնոյս՝ որ քաղաքական նշանակութիւն ընծայած էր ինդույն, կը ստիպուի հեռանալ արքունի վարժարանէն. արդէն թոյլ չէր տար աղքատութիւնը իր սիրած ուսմանց հետեւիլ. իսկոյն կը դիմէ Բագուի թաղիեւան թատրոնը, Ա. Գոնչարով զերասանին՝ ինդուլով զինքը իր խումբին մէջ առնուլ. փափագը կը կատարուի. Արեւելեան Գոնչարովի թատրոնին մէջ կը կատարէ՝ զերասանութենէ զատ՝ բազմաթիւ փոքրիկ պաշտօններ, տնտեսական կամ բեմական:

Իր խորհրդով՝ Աղամեան կը հրաւիրուի նոյն թատրոնին մէջ ներկայացում տալ

լու. քիչ յետոյ նոյն քաղաք կ'այցելէ կազեխէի. Արեւեան փափագ կը յայտնէ անոր խմբին մէջ մտնելու. աննշան պաշտոն մը կը յանձնուի իրեն. դիպուած մը զինք կը բարձրացնէ. թատրոնի յուշարարը՝ հարբած՝ անգարթենի կերպով կը քնանայ ներկայացման պահուն. Արեւեան կ'առաջարկէ թէ՛ իր դերը խաղալ և թէ՛ յուշարարի պաշտոնը կատարել. երկուքն ալ կ'իրագործէ յաջող կերպով. Արեւեան կազեխէի մեծ աշակիցը կը դառնայ, յետոյ 1886ին կ'անցնի Սարլինա — Եօլսկայի խմբին մէջ:

Արեւեանի դերասանական առաջին շրջանը հոս կ'աւարտի. ոռւս բեմին ծառայած էր մինչև ցարդ. փափագն ունէր նա՝ Ադամեանը տեսնելէն յետոյ՝ հայ դերասան ըլլալու: Եւ ահա Բագուի մէջ Ալուսի մը կազմուած է, Ադամեանը հոն հրաւիրած: Արեւեանը դերասանապետ փրփրտոնեանին կը դիմէ, կ'ընդունուի խմբին մէջ, հասարակութեան ծափահարութեանց կ'արժանանայ, ա՛յնքան կը գինովնայ իր արուեստի սիրովն և իր տաղանդի յաջողութեամբ՝ որ գիշերները յանկարծ կ'արթննայ, կը սկսի ահագին ձայնով իր դերերը արտասանել. իր եղբայրը՝ տեսնելով որ անհնարին է իրեն խաղող գիշեր մ'ունենալ՝ եղբորը խորհուրդ կու տայ հեռանալ և Ադամեանի տունը բնակիլ. Հոն կը մնայ Արեւեան մինչև 1887, որ հայ դերասաններու ցրուելու թուականն եղաւ:

Բագուի մէջ Անտէ և Բուրակը երեկոյթներ կը սարքէր. Արեւեան ներկայացաւ իրեն. Բուրակ նշանաւոր կատակերգակ էր, ինչպէս կազեխէին՝ ողբերգակ. այս երկուքի գումարին եղաւ Արեւեան: 1887ին նա Մոկուլովսկիի խումբին մէջ կ'անցնի:

Բայց Արեւեան՝ համբաւի սիրացած՝ այլ եւս զո՛ր չէ երկրորդական դերերով. կ'ուզէ իր առանձին խումբն ունենալ՝ և հայկական խումբ. 1888 ին կը կազմէ զայն, զբամական մեծ անյաջողութեան հանդիպելով՝ կը ստիպուի հրաժարիլ ձեռնարկէն և 1889ին մեկնիլ Մոսկուա: Չորսամիս յետոյ յաղթուած անվանելի մտա-

ծումէն՝ կը վերադառնայ Բագու, կը կազմէ երկրորդ հայկական խումբ մը, որ կը ցրուի իր երկրորդ ներկայացումէն յետոյ:

Բաւական նկարչական է տեսնել հիմա մեր համըրաւոր դերասանը՝ նաւթահանքերու մէջ. յուսահատած թատերական գործերէ՝ նա ինզինը նուիրած է արդէն գործնական կեանքի և Բալախանի մէջ կառավարիչ նշանակուած է՝ Լազարովի նաւթահանքին: Նա ամէն օր կանոնաւորապէս իր «Մշակ»ը կը կարդայ. և ահա թուի մը մէջ հետագայ տեղեկութիւնը. Թատերական Ալուսի մը վերակազմուած է, դերասան Պետրոսեանը անոր ծախքով հայկական խումբ կը պահէ: Իսկոյն Արեւեանի սրտին մէջ հին ախտը կը վերանորոգուի. մարած բողբ կ'արժարծի. փորձութիւնը անդիմադրելի է. Արեւեան կը յիշէ իր բոլոր բարեկամ — դիւցազնները, ծափահարող հասարակութիւնը, գեղարուեստական յաղթանակներու ներքին գոհունակութիւնը: Նա արդէն թռած է թիֆլիզ:

Այսպէս 1891ին Յ. Արեւեան կը վերադառնար իր արուեստին և անոր կը յարէր վերջականապէս. նոյն թուին կ'աւանանար Ս. Արդուսեան իշխանուհոյ գրապետ՝ Օր. Ովսանա Աղադզեանի հետ, որ Մարիանա անունով դուստր մը պիտի ընծայէր իրեն: 1891էն 1893 իր յաջողութեանց կեդրոնատեղին եղաւ Թիֆլիս՝ ուր Գրիգոր Արծրունին նախատեց զինքը և յետոյ փառաբանեց:

1893ին Արեւեան արդէն խումբ մ'ունի իր հովանաւորութեան տակ և թատերական շրջագայութիւններ կ'ընէ Բագու, Աստրախան, Ղզլար և ա՛յլ քաղաքները: Տարուան մ'ընդհատումէն յետոյ կը վերականգնէ զայն՝ այս անգամ երթալու համար նաեւ Մոսկուա, ուր խաղալու հրաման չկրցաւ ստանալ, և Պետերբուրգ՝ ուր երկու ներկայացում տուաւ:

1897ին, Բագու գտնուած ժամանակ՝ կը փորձէ Բագուցիներուն կազմել տալ հայկական խումբեր՝ ԲԷ՝ Բագուի և ԹԷ՝ երկրորդական քաղաքներուն մէջ, Բայց

որովհետեւ բնիկները միայն իրենց համար խումբ կազմելու յանձնառու կ'ըլլային, ինքն իր խումբով կը մեկնի գեղարուեստական առաքելութեան:

Հայոց Դրամատիկական ընկերութիւնը կազմուած էր. հինգ տարի Արեւիկանը ու նեցաւ նա իրրեւ հոգաբարձու (ռէժիսսէօն) իր խումբերուն, որոնց հետ նա կ'այցեւ լէր միշտ հայկական քաղաքներն և գիւղերը: 1907ին վարիչ ընտրուեցաւ նաեւ Բազուկի կուլտուրական միութեան խումբերուն:

Արեւիկան ներկայացաւ դերասանական մեծ համբաւ կը վայելէ: Բայց դերասանի մեծ համբաւ ունենալը՝ կը նշանակէ ժողովրդական դաստիարակի, գեղարուեստի ծաւալողի փառքով պատկուած ըլլալ: Արեւիկան մ'ընելու, անձնական բնութիւնը մը համար չէ որ ան գործած է. ահագին զուգորդութիւններով ջանացած է ևս խումբեր պահպանել և գեղեցիկ սէրը տարածել նաեւ մութ կեդրոններու մէջ. ոչինչ աւելի հեշտալի կերպով կը կրթէ ժողովուրդը, ինչպէս ղինէ՝ ամբողջապէս պատրաստուած՝ բեմին վրայ՝ լաւագոյն աշխարհի մ'օրինակը կամ նոյն իսկ իրականին հաւաքատեղ օրինակը, որովհետեւ մարդիկ զարմանալի յատկութիւնն ունին օրինակին մէջ աւելի՛ անդրադառնալու շատ մը առաքելութիւններ և թերութիւններ՝ որոնք անտեսանելի կ'անցնին իրենցմէ՝ քնազրին մէջ:

Կ'արժէ հոս յիշատակել միջադէպ մը՝ որ ցոյց պիտի տայ թէ որքան զօրեղ տղապաւորութիւն կ'ընեն Արեւիկանի ներկայացումները:

Բեմի վրայ հանուած է «Մեծն Վարդան»։ Պ. Արեւիկան Վասակի դերը կը խաղայ. ներկայ են բազմաթիւ ռուս զօրավարներ, խուռն բազմութիւն, Գաշնակ-ցութեան զինուորներ։ Արեւիկան ուժեղ կերպով կը ներկայացնէ հայրենեաց մատնելի դերը. ո՛չ ոք կը յիշէ այլ եւս թէ Արեւիկանն է ան, այլ Վասակը, նենգաւոր Վասակը, Ե. դարու աղէտներուն իրական պատճառը, Այս պատրանքը ա՛յնքան կա-

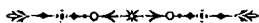
տարեալ է, և հասարակութեան բարկութիւնը ա՛յնքան զրգոտած իր դէմ, որ դաշնակցութեան զինուոր մը, 24 տարուան երիտասարդ մը՝ Տարծնի մը, ա՛յլ եւս անկարող իր զայրութիւնը զայակելու, վեր կը քաշէ իր աթոռը և զօրավարներու զըլխու վրայէն՝ զայն ուժգնակի կը նետէ Արեւիկանի վրայ, «Դու էլ, հէ՛, դո՛ւ էլ» մոնչելով: Վասակը կը ծոփ և խոյս կուտայ հարուածէն. բայց ռուս զօրավարները՝ դաւադրութիւն մը կասկածելով՝ արդէն զուրս կը խուժեն թատրոնէն և ռուսիկաններ ներս կը մտնեն՝ հայ երիտասարդը ձերբակալելու։ Արեւիկան կը միջամտէ կը հասկցնէ անոնց՝ թէ հայրենասիրութեան գերազգիւրդ վիճակի մը արտայայտութիւնն է անոր գործը ոչ թէ անձնական ինդիք մը. յիշատի եթէ՛ գործին մէջ կար յանցաւոր մը՝ ինքնին Արեւիկանն էր, որ բոլորովին մոռցնել տուած էր ինքզինք՝ իր արուեստի մոգութեամբ:

Պ. Արեւիկան սահմանափակուած չէ իր հայրենեաց մէջ, այլ ճանապարհորդութիւններով՝ տեղերու, ժողովուրդներու և դերասաններու ուսումնասիրութեամբ՝ ինքզինք հետզհետէ կատարելագործած է: 1907ին շրջան մը կատարելով Պրանսայի, Զուիցերլոյ և Իտալիոյ մէջ, այցելեց նաև Ս. Ղազարու կղզեկին. Պ. Արեւիկան՝ ամբողջ կեանքը հայ ժողովուրդին մէջ անցուցած՝ չափազանց զգայուն սիրտ մ'ունի՝ օտարութեան մէջ՝ իր երկրի, իր ընտանիքի յիշատակներուն. ամիսներէ ի վեր չէ լսած հայերէն բառ և, և ահա վանքի մը մէջ՝ յանկարծ զինք իր հայրենիք վերադարձած կը գտնէ՝ Վենետիկի կղզեակին մէջ անմոռանալի պիտի ըլլայ այն արտաքոյ կարգի զուարթ և ընկերական բնավորութիւնը, սրախօս ճարտասանութիւնը՝ որով Պ. Արեւիկան վրէժը կ'առնուր — իր բացատրութեամբ — ա՛յն երկար-ժամանակեայ լուծութեան՝ որուն դատապարտած էր զինք օտարութիւնը: Անուն մը, հեռուէն լսուած, որքան շողողուն ալ երեւի՝ անձին միայն մէկ մասը կը յայտնէ. պէտք է զայն տեսնել, մօտէն ճանչ-

նալ, գաղափարը ամբողջացնելու համար. Յովհաննէս Արեւիկանին մէջ՝ մարդը երբէք ղերաւանին փառքը չաղօտացնէր:

Կրանթացնելով թիւրքահայերուն՝ իր ղէմքն և իր կեանքը (ընդարձակ կենսագրութիւնը տեսնել կըկրի ձայնի մէջ, թիւ 25-27) կը մաղթենք հայ գործիչին՝ հաճոյքներուն գերազոյնը. — իր գաղափարականին իրագործումը: Արդարութեան պարտիք մ'է հայ ժողովրդեան համար՝ արդիւնաւոր անցեալը վարձատրել, ինչպէս խոստովանալից ապագաները խրախուսել: Թող հայ մամուլը միայն փառքի և երջանկութեան օրեր պատմագրէ՝ Յ. Արեւիկանի ու կեղէն յորեկեանը տօնած ժամանակ:

Խ Մ Բ .

Օ Ր Օ Ր

(Մի գլուխ «Տարածի Արծիւն» պօլիմալից).

I.

Հինաւուրց մի գետ առաջ էր վազում, Ու գիշեր ցերեկ խորունկ հառաչով՝ Լուռ շրջակայքի հանգիստն աղմկում: Եւ որպէս լալկան մի հէգ սիրահար խոր գետն երգում էր իր երգը ցաւոտ, Որ վշտոտ հոգուն յիշում է անվերջ Յաւազար սրտի մի անուշ կարօտ: Իսկ մութ ձորերի, ժայռերի միջից Այդ գետն հինաւուրց, դարեր շարունակ Հանում էր այգպէս մի անվերջ վայուն, Մի կոծ ու աղմուկ, խորունկ աղաղակ: Ո՛չ գիշերային շողքերը լուսնի, Ո՛չ մեղմ շշուշը կայտառ զեփիւտի Չէին ընդհատում այդ խոր հառաչը Դարերից հետէ աղմկող գետի, Որն ինչպէս մի հէգ, մոռացուած էակ Մենակ, գլխակոբ գնում էր առաջ, Որի խեղճ հոգին մենակ էր տանում Իրեն վիճակուած տանջանքն ու հառաչ: Միայն երբեմն իր վիշտերն ասելու Հեռաւոր տեղից քամին էր գալիս, Որի ցաւի հետ իր ցաւը խառնած՝ Աւելի տխուր խոր գետն էր լալիս:

Իսկ այն խոր գետի բարձունքի վերայ Կանգնած էր հպարտ մի բերդ անառիկ, Եւ գիշեր ցերեկ ականջ էր դրնում Այն ցաւոտ հոգու երգերին մեղմիկ: Վեհ էր այն բերդը, ահեղ, անասան ինչպէս մի վիշապ խրոխտ, ամենի, Որի բարձունքից հողմն իսկ իր թեւով Չէր համարձակվում թռչի ու անցնի: Հաստ պարիսպները որպէս պինդ ժայռեր Բարձրանում էին նրա չորս կողմում, Եւ որպէս մի մօր զգուշ բազուկներ՝ Իրանց զրկի մէջ բերդն էին սեղմում: Սակայն այն բերդն էլ լուռ էր ու տխուր Որպէս մի փարոս ջահը չէր վառվում, Եւ իր ոսկեգօծ զոյներով սիրուն Գետի ալիքներն նա չէր հրդեհում: Մութն էր ու խաւար այն ահեղ բերդը, Մութն էր ինչպէս մի ահաբեկ գիշեր, Որը միշտ գիտէ մարդկանց ականջից Կամաց փսփսալ խորունկ գաղտնիքներ... Որն իր սարսափով գիտէ ներշնչել Երազող հոգուն այնքան մութ բաներ, Որի ահաւոր, սեւ խորքիցն անգամ՝ Առաջ են գալիս այնքան սեւ մտքեր: Իսկ համատարած այդ խոր մթի մէջ Եւ երկինքն ամպած և բերդն ահաւոր, Կարծես սեւ հագած լուռ տում էին թէ ի՞նչ է ասում այն գետն ալեւոր: Եւ լաւ էր լավում խաւարի միջից Խեղճ սգաւորի հեծեծանքն ուժգին, Խաւարն էլ ունի մի աղի արցունք, Որ միշտ կը խառնէ վշտի մորմոքին...

II.

Լուիկ ամրոցի մի խուլ սենեակում Գանկարծ վառուեցաւ մի ոսկեայ կանթեղ Եւ լուսաւորեց զարդարանքն անթիւ Այդ մեծ սենեակի փարթամ, փառահեղ: Օրորոցի մօտ նստած միայնակ Մի պառաւ դայեակ օ՛ր օ՛ր էր ասում, Եւ իր բրգերի թովիչ ձայներով Մի փորձիկ մանկան անուշ քուն բերում: Անուշ էր հնչվում փարթամ սենեակում Դաղցր մրմունջը պառաւ դայեակի, Անուշ էր հնչվում օրորի երգը՝